

Допринос српског народа победи над фашизмом

Др Владимир В. Зелењин*

Блиска 50-годишњица најзначајнијег догађаја 20. века – победе народа антифашистичке коалиције над највећим непријатељем мира и напретка – нацистичком Немачком – побуђује нас да бацимо поглед уназад на догађаје од пре пола века и да дамо одмерен и објективан суд о њима. То је нарочито важно због тога што се у главама садашњих поколења, која су одрасла после рата и са њим се упознала само преко литературе, филма и других облика идеолошког утицаја, створила искривљена представа о многим његовим аспектима, као и о улози појединих народа који су у њему учествовали. При томе се неоправдано величају улога и значај једних, а исто тако неправедно умањују улога и значај других држава и народа у уништењу фашизма.

За оцену доприноса овог или оног народа догађајима који имају историјски, епохални значај, често квантитативни критеријум (број становника) не може да буде једини. Тако је, на пример, сељачка демократска револуција у Србији, 1804–1815. године (Први српски устанак), када се мали српски народ дигао у одлучну борбу за слободу и независност против моћне Отоманске империје, дала снажни подстицај развоју ослободилачких покрета балканских хришћанских народа против вишевековног турског ропства.

Опште је познат (и сви су га признавали пре 50 година) допринос невелике земље каква је Југославија заједничкој победи над фашизмом. А тада, када је Југославија била јединствена вишенационална држава сродних југословенских народа, мало је било оних којима је падало на памет да на тас историјске ваге баце тег који би симболично представљао допринос заједничкој победи неког од њих. Сада, када је као последица победе Запада над Истоком у „хладном рату“ дошло до распада вишенационалних социјалистичких држава – Совјетског Савеза, Југославије и Чехословачке – на националне државе (осим Руске Федерације), сасвим легално се поставља питање индивидуалног доприноса сваког народа који је раније улазио у њихов састав, па и питање доприноса херојског српског народа општој светској (а пре свега општој југословенској) победи над фашизмом.¹

* Др Владимир В. Зелењин, као члан војне мисије СССР-а при Националном комитету ослобођења Југославије и Врховном штабу НОВ и ПОЈ, био је сведок многих догађаја у завршној фази Другог светског рата на територији Југославије.

¹ Нећу разматрати одвојено доприносе Србијанаца, Црногораца, Војвођана итд., јер их све сматрам Србима.

Будући најмногобројнија нација у тадашњој Југославији, Срби су, практично, у целини насељавали Србију (ужу Србију) и Црну Гору, и чинили око половину становништва Војводине; такође су живели у компактним масама у многим крајевима Хрватске (источна Славонија, Лика, Кордун и др.) и Босни и Херцеговини (Босанска крајина и др.). Такво насељавање Срба у појединим крајевима последица је историјских пресељавања великих маса српског народа у 16. и 17. веку са југа на север, на границе Хабсбуршке империје, која је од војних насеобина Срба граничара створила тзв. Војну крајину, чији је задатак био да спречава турска освајања земаља средње Европе.

Учешће становништва Србије у устанку против Турака и у аустријско-турским ратовима, који су се водили на њеној територији, као и ратничка прошлост Срба граничара допринели су да се у националном карактеру Срба развију особине као што су слободолубље, борбеност и непоколебљивост у борби, које у највећој мери поседују Црногорци.

У наше време су се све те црте националног карактера српског народа најјасније испојиле у догађајима од 27. марта 1941, у гневном протесту широких народних маса Југославије, а пре свега Срба, против приступања њихове земље агресивној фашистичкој Осовини. Демонстранти су изашли на улице Београда, Крагујевца и других српских градова са паролом: „Боље рат, него пакт!“ и „Боље гроб, него роб!“ Профашистичка влада и регент Павле Карађорђевић збачени су с власти, седамнаестогодишњи краљ Петар II проглашен је пунолетним, а на чело владе је дошао вођа преврата генерал Душан Симовић. Међу паролама, 27. марта, чуо се и упорни захтев широких слојева српског народа за склапање савеза са Русијом. Недавно је откривено да је управо Душан Симовић био иницијатор потписивања свеобухватног споразума о пријатељству и међусобној помоћи са Совјетским Савезом.²

Као руски историчар и као Рус, морам са дубоким жаљењем да констатујем да се Стаљин, очигледно имајући у виду пакт са Немачком, није одлучио на потписивање таквог споразума, тако да је 5. априла 1941, у Кремљу, потписан само споразум о пријатељству и ненападању између Савеза Совјетских Социјалистичких Република и Југославије.³ Али, на жалост, било је сувише касно: пошто су га известили о догађајима од 27. марта, Хитлер је пао у јарост и истога дана издао тзв. Директиву 25 о уништењу Југославије као државе оружаном силом. Рано ујутру, 6. априла 1941, земље фашистичке Осовине предузеле су оружану агресију на Југославију. Главна мета те агресије био је српски народ, који је током многих деценија навучао на себе посебну мржњу германских милитариста и фашиста.

Разједена националним и социјалним противуречностима, огрезла у корупцију и проневерима врхушке, оставши, уз то, и без савезника,

² Видети *Совјетско-југословенски односи, 1917–1941. године, Зборник докумената и материјала* (одговорни уредник совјетског дела Уређивачког колегијума је В. Зеленин, а југословенског дела – др Славољуб Цветковић), 1992, док. 305–317, стр. 319.

³ Исто, док. 320.

Краљевина Југославија је постала лак плен фашистичких грабљиваца – хитлеровске Немачке и мусолинијевске Италије, које су деловима југословенске територије наградиле монархофашистичку Бугарску и хортијевску Мађарску.

Историјска заслуга за организовање Народноослободилачког рата против фашистичких освајача и њихових локалних помагача најразличитијих боја припада Комунистичкој партији Југославије. Прекаљена у двадесетогодишњој борби са реакционарним режимом, она је и у условима фашистичке окупације и гестаповског терора успела не само да сачува свој кадар већ и да за два и по месеца повећа број својих чланова. Поуздани ратни помоћник КПЈ био је Савез комунистичке омладине Југославије.

Напад хитлеровске Немачке на Совјетски Савез, 22. јуна 1941, српски народ је схватио као сигнал за почетак активне борбе против заједничког непријатеља за слободу и независност отаџбине и за бољу будућност. Већ у првој половини јула дошло је до првих оружаних борби, чији су иницијатори у земљи били Срби, и то у свим крајевима у којима су живели.

У послератној југословенској историографији утврђена је следећа хронологија почетка борбе против окупатора и њихових помагача: 7. јула у Србији, 13. јула у Црној Гори, 20. јула у Словенији, 27. јула у Хрватској и Босни и Херцеговини и, на крају, 11. октобра у Македонији.

Не желећи ни у којој мери да умањим значај догађаја у Белој Цркви и на Космају, сматрам, ипак, неопходним да истакнем да је народни устанак у Црној Гори, 13. јула, био први масовни напад српског народа на многобројне италијанске окупационе јединице, које су биле приморане да се склоне и бране у неколико већих градова. У устанку је учествовало више од 30.000 партизана. У августу се и у Србији борило више од десет великих партизанских одреда, а у септембру је у западној Србији створена чувена Ужичка република.

Прва жаришта ослободилачког устанка у Хрватској и Босни и Херцеговини били су крајеви насељени Србима, а тек одатле се пламен борбе за слободу проширио и у друге области тих националних земаља. Све то уверљиво сведочи да српском народу припада несумњиви приоритет у покретању и каснијем развоју оружане борбе за слободу и независност Југославије као вишенационалне државе југословенских народа.

Постојање Ужичке републике не само да је имало огроман војни, политички и морално-психолошки значај за даљи развој Народноослободилачке борбе у областима које су насељавали Срби већ је утицало и на друге народе тадашње Југославије. Војне одлуке саветовања у Столицама, чији је резултат стварање складне организације ослободилачких снага у читавој земљи (реорганизација Главног штаба НОПОЈ у Врховни штаб НОПОЈ као највиши војни орган и стварање главних штабова у националним земљама), унеле су ред у руковођење борбеним дејствима и уградили прву циглу у будућу федеративну организацију

нове југословенске државе. Непроцењива су била и искуства народне власти, настале у Ужичкој републици. Значајан резултат радног подвига српске радничке класе биле су десетине хиљада пушака „крагујевки“, које су израдиле веште руке ужичких пушкара.

Партизанска парада, одржана 7. новембра 1941, на главном тргу у Ужицу, као да је невидљивом нити спојила српске партизане, који су корачали у збијеном строју, с војницима Црвене армије, који су тог магловитог јутра марширали на Црвеном Тргу, у Москви.

Тек крајем 1941. године хитлеровска врховна команда успела је да сакупи снаге за напад на Ужичку републику. На њене границе су пребачене: из Француске, одморна 342. пешадијска дивизија, тенкови из Грчке и 113. пешадијска дивизија, која је била јако проређена у Украјини и повучена у Србију ради преформирања. На територији Србије отпочела је прва офанзива окупатора и њихових локалних помагача, који су се обешчастили, заједно са хитлеровским јединицама, крвљу десетина хиљада Срба, и то не толико наоружаних партизана, колико мирног становништва. Монструозна масовна стрељања у Крагујевцу, Краљеву, Шапцу и многим другим српским градовима никада неће избледети из сећања српског народа.

Под притиском надмоћнијих окупаторских снага српски партизански одреди су морали да се повуку на југозапад. На прилазу Ужицу, на планини Кадињачи, 29. новембра, штитећи повлачење Врховног штаба, погинули су скоро сви борци Радничког батаљона Ужичког партизанског одреда, али нису одступили. Њихов подвиг је раван подвигу двадесет осморице гардијаца – панфиловаца, који тих истих дана, по цену живота, нису дозволили да се, код козачког села Дубосеково, 50 немачких тенкова пробије према Москви.

Непоколебљивост и хероизам српских партизана у јесен 1941, без обзира на огромне жртве које је дао српски народ, били су за све друге народе и народности Југославије надахњујући узор, чији је значај за даљи развој ослободилачке борбе тешко оценити.

Важан преломни тренутак у развоју партизанског рата у Југославији било је формирање, 21. децембра 1941, Прве, а нешто касније Друге и Треће пролетерске бригаде. У њихов састав су ушли најпрекаљенији батаљони, формирани од припадника српских и црногорских одреда. Борци и старешине пролетерских бригада били су у току читавог Народноослободилачког рата оличење храбрости и непоколебљивости, безграничне оданости домовини и узор млађим борцима. Прве пролетерске бригаде су постале права партизанска школа, из њихових редова су изашле стотине изванредних команданата јединица Народноослободилачке војске Југославије. Многи борци су постали народни хероји.

С повлачењем главних партизанских снага у Санџак, а затим у Босну, партизански покрет у Србији није јењавао. Он је настављен у многим областима, без обзира на сурови терор немачких окупатора и квислинга, којима су се, практично, прикључили четници Драже Михаиловића.

У источној Босни, у Рудом и Фочи, Врховни штаб и непосредно потчињени му партизански одреди и пролетерске бригаде остали су до прве половине 1942. године. Сурово искушење за неколико стотина бораца био је херојски игмански марш, када су прешли преко планине завејане снегом на температури од минус 30 степени.

Важно жариште партизанског рата у лето 1942. постала је Босанска крајина. Крајишници, потомци легендарних граничара, постигли су значајне успехе у борбама против јединица немачког окупатора и снага профашистичке тзв. Независне Државе Хрватске. Козара је постала ослонац партизанских одреда и првих бригада. У масовној војној експедицији на Козару, која је отпочела 10. јуна, а окончала се крајем августа, користећи огромну бројчану и техничку надмоћност над партизанским снагама, окупаторске и усташко-домобранске јединице потпуно су окружиле Козару и нанеле озбиљан пораз низу партизанских формација. Само део партизанских снага и малобројне избеглице успели су да се пробију из окружења. Око 50.000 Срба, претежно стараца, жена и деце, немилосрдно су уништили казнени одреди или су уморени у злогласном логору смрти Јасеновцу. Трагедија српских становника Козаре постала је симбол мучеништва. Херојска одбрана Козаре је на војном плану дала и позитивне резултате: ангажујући све своје снаге у том рејону, окупатори и њихове слуге нису имали јединица којима би могли да спрече офанзиву пролетерских и ударних бригада из источне Босне у централне области земље, одакле је Врховни штаб, који се кретао заједно са војском, могао ефикасније да руководи борбом у Босни и Херцеговини, Хрватској и Словенији.

Изузетно важну пионирску улогу у ослободилачком рату, какву су српски и црногорски партизани имали на истоку Југославије Срби Крајишници су имали у развоју партизанске борбе у централним областима земље. Долазак у западну Босну групе бригада и њихово спајање и садејство са крајишким бригадама, које су обновили снаге и бројно ојачале, створило је нову оперативну ситуацију у том региону. Као резултат велике операције снажне групације партизанских снага, првих дана новембра 1942, ослобођена је значајна територија са центром у Бихаћу, што је довело до стварања Бихаћке републике. Значајно је да су се борбе за Бихаћ временски подудариле са најжешћим борбама за Стаљинград. Истакнути партизански војсковођа Коста Нађ, у наређењу за јуриш на Бихаћ, ту славну операцију је посветио браниоцима Стаљинграда.

У Бихаћу су се збили значајни војни и политички догађаји – створена је нова организација ослободилачких оружаних снага (формирани су прве дивизије и корпуси), а 26. новембра, на заседању представника антифашистичких партија, организација и група из скоро свих крајева земље, и Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије (АВНОЈ), као општеполитички, демократски орган, крајње неопходан за координацију рада органа нове народне власти, који су се

стварали по читавој земљи, за руковођење животом у ослобођеним областима и, првенствено, за помоћ фронту.

Током даље изградње ослободилачких оружаних снага, прекаљени, најискуснији кадар за нове бригаде и дивизије дали су, пре свега, српски партизани. И у томе се испољила значајна улога храбрих синова српског народа у огорченој борби против фашистичких окупатора, која се је проширила по читавој Југославији.

Масовно укључивање неспрских народа (осим Словенаца, које су немачки фашисти, практично, осудили на нестанак са карте Европе) у ослободилачку борбу одвијало се споро. Један од разлога била је и интензивна фашистичка пропаганда, као и илузије о новом „самосталном“ животу, настале у прилично широким слојевима народних маса у Хрватској у вези са стварањем тзв. Независне Државе Хрватске. Босански муслимани су следили директиве највишег муслиманског свештенства, које је, у глобалним размерама, заузело прохитлеровску позицију. Заостајање македонских маса умногоме се може објаснити пробугарским расположењем и деловањем Методија Шаторова, који је у то време био на челу македонског покрајинског комитета КП Југославије. Основни контингент партизана у неспрским крајевима Хрватске и Босне и Херцеговине у почетном периоду ослободилачког рата чинили су Срби и комунисти, са скојевцима свих народности. Али, што се више ширила Народноослободилачка борба, што су већи били успеси Народноослободилачке армије Југославије и партизанских одреда у борби против окупатора и локалних издајника, то су се све више укључивале широке народне масе и других (неспрских) народа и народности Југославије. Капитулација Италије и разоружање главних снага италијанске армије, која је окупирала јужни део земље, допринели су масовном ступању у редове НОВЈ становника из многих крајева Хрватске, пре свега у Далмацији, где су формиране бригаде и дивизије.

Међутим, повећавање учешћа неспрских народа у редовима бораца за слободу није могло да доведе, и није довело, до слабљења улоге српског народа, што се објашњава наведеним бројним чиниоцима дуготрајног дејства.

Тешки услови у којима су партизански одреди у Србији морали да се боре од краја 1941. до средине 1944. године, под најсуровијим терором немачког окупатора, њихових недићевских прирепака и четника Драже Михаиловића, који су имали подршку Лондона, један је од узрока искривљене представе код западних, пре свега британских политичара и војних руководилаца о политичкој оријентацији српског народа – о, наводно, широко раширеном монархистичком, антикомунистичком (дакле, и антипартизанском) расположењу у Србији. То је утицало да се у англо-америчким највишим војно-политичким круговима појаве потпуно незасновани, нереални планови о подели Југославије на Исток, са краљем и четницима, и Запад, са комунистима и партизанима. Бурни процес масовног ступања становника Србије, пре свега омладине, у редове НОВЈ, у лето 1944, стварање у кратком року многобројних нових

бригада, формирање дивизија и корпуса показали су потпуну неутемељеност сличних исхитрених конструкција.

У бици за ослобођење Србије и њене престонице Београда непоколебљивост и храброст су испољили млади борци нових формација и прекаљени ветерани, али сада у свом родном крају, који су напустили далеког, невероватно тешког децембра 1941. године.

Скупо, веома скупо је српски народ платио слободу и независност своје домовине. Та цена је око милион живота, угашених не толико на бојном пољу, колико под камом усташких убица, у безданим јамама и злогласним логорима смрти – Јасеновцу, Керестинцу и другим. То се не сме заборавити!

* * *

Надам се да ће се непристрасни читалац са пажњом односити према размишљањима руског историчара, кога је ратна срећа, фебруара 1944, довела у Југославију, у саставу војне мисије СССР-а, акредитоване при Националном комитету ослобођења Југославије и Врховном штабу НОВ и ПОЈ. Налазећи се од 12. јула 1944. године у Србији, при Главном штабу НОВ за Србију, на чијем је челу био легендарни Коча Поповић, прошао сам пешке и на коњу много стотина километара по Јабланици, Пустој реци, Кукавици и Космају, све до ослобођења Београда. Срећан сам што сам као члан делегације Руске асоцијације пријатеља Југославије имао прилику да присуствујем свечаностима поводом 50-годишњице ослобођења Београда.

Као савременик и сведок многих догађаја описаних на овим страницама, као Рус, изражавам своје искрено дивљење делима братског и, како се у време Карађорђа Петровића говорило, „једноверног и једноплеменог“ српског народа, који је дао допринос достојан свог имена заједничкој победи слободољубивих народа над мрачним силама фашизма.